

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МОНЕТАРНИХ АТИТЮДІВ ПІДЛІТКІВ

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF MONETARY ATTITUDES OF ADOLESCENTS

У сучасному суспільстві вивчення фінансової поведінки підлітків виявляється актуальним завданням, оскільки економічна грамотність має визначальний вплив на фінансове майбутнє особистості. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми монетарних атитюдів у підлітків. Зазначено, що термін «монетарні атитюди» ототожнюється з поняттями «ставлення до грошей», «матеріальні / монетарні цінності», «грошові установки», «монетарні мотиви» тощо та розглядається, з одного боку, як соціальні установки, а з іншого – як елементи системи ставлення особистості до навколишньої дійсності. Визначено, що тип монетарної поведінки змінюватиметься залежно від ставлення особистості до грошей. Виділено компоненти економічної культури особистості у структурі ставлення до грошей: когнітивний (соціально-економічні уявлення про гроші); афективний (емоційне сприйняття грошей); конативний (плани / дії людини щодо грошей). Охарактеризовано психологічні особливості підліткового віку. Стадія підліткового віку пов'язана з важливими життєвими рішеннями (зростання самостійності, самоствердження, свідоме ставлення до себе, спрямованість особистості тощо). Встановлено, що на розвиток монетарних атитюдів у підлітків впливають внутрішні фактори (внутрішньо-особистісні утворення) та зовнішні фактори. Провідні внутрішні фактори ставлення особистості до грошей формуються внаслідок інтеріоризації нею економічних цінностей суспільства. До зовнішніх об'єктивних передумов ставлення особистості до грошей належать соціально-економічні, соціально-демографічні, етнічні, соціально-культурні, національні, релігійні умови, у яких перебуває особистість. Матеріали дослідження допоможуть визначити ключові аспекти, потрібні для покращення економічної грамотності й розробки ефективних програм навчання для підлітків.

Ключові слова: монетарні атитюди, особистість, підліток, ставлення до грошей, грошові установки.

In the modern society, the study of financial behaviour of adolescents is an urgent task, since economic literacy has a decisive impact on the financial future of an individual. The article carries out a theoretical analysis of the problem of monetary attitudes in adolescents. It is noted that the term "monetary attitudes" is identified with the concepts of "attitude to money", "material/monetary values", "monetary attitudes", "monetary motives", etc. and is considered, on the one hand, as social attitudes, and on the other – as elements of the system of an individual's attitude to the surrounding reality. It is determined that the type of monetary behaviour will vary depending on the attitude of the individual to money. The components of the economic culture of the individual in the structure of attitude to money are allocated: cognitive (socio-economic ideas about money); affective (emotional perception of money); conative (plans/actions of a person regarding money). The psychological features of adolescence are characterised. The stage of adolescence is associated with important life decisions (growth of independence, self-affirmation, conscious attitude to oneself, personality orientation, etc.). It has been found that the development of monetary attitudes in adolescents is influenced by internal factors (intrapersonal formations) and external factors. The leading internal factors of an individual's attitude to money are formed as a result of his/her internalisation of the economic values of society. External objective prerequisites for an individual's attitude to money include socio-economic, socio-demographic, ethnic, socio-cultural, national, and religious conditions in which the individual lives. The research materials will help to identify the key aspects necessary to improve economic literacy and develop effective training programmes for adolescents.

Key words: monetary attitudes, personality, adolescent, attitude to money, monetary attitudes.

УДК 159.923
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.19>

Клочко А.О.

д.психол.н., доцент,
завідувач кафедри психології
та здоров'я людини
Білоцерківський національний аграрний
університет

Скуловатова О.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології та здоров'я
людини
Білоцерківський національний аграрний
університет

Формування здорового психологічного ставлення до грошей є важливим завданням виховання підростаючого покоління, адже саме від монетарних цінностей і життєвих пріоритетів молоді залежатиме економічний і соціальний розвиток суспільства в майбутньому. Вивчення грошових атитюдів підлітків дає змогу прогнозувати їхню подальшу фінансову поведінку, запобігати ризикам та оптимізувати процес особистісного становлення. Актуальність дослідження монетарних атитюдів підлітків зумовлена низкою чинників. По-перше, саме в підлітковому віці формуються стійкі установки щодо грошей і моделі фінансової поведінки в майбутньому. По-друге, грошові атитюди впливають на соціалізацію та особистісний розвиток підлітків. Вони формують уявлення про гроші, ставлення до них і загалом економічну поведінку індивіда.

Монетарні атитюди можна визначити як систему психологічних установок особистості щодо грошей і ставлення до них.

Поняття «монетарні атитюди» тісно пов'язане з такими термінами, як «ставлення до грошей», «матеріальні цінності», «грошові установки» та «монетарні мотиви». У західних дослідженнях цей феномен часто позначається як *money attitude*, що буквально означає «грошова установка» чи «ставлення до грошей». У вітчизняній психології спостерігається ототожнення понять «монетарні атитюди», «монетарні цінності», «ставлення до грошей», «монетарні настанови» та «матеріальні цінності». Ці феномени аналізуються вченими як соціальні установки, з одного боку, і як складники системи ставлення особистості до дійсності – з іншого. Ми розглядаємо психологічний

зміст монетарності як сукупність монетарних цінностей, норм поведінки, соціальних установок і стереотипів щодо грошей [11].

Ставлення до грошей реалізується через монетарну поведінку – економічні та фінансові дії людини з грошовими ресурсами. Вона ґрунтується на певних установках і правилах поведінки з грошима, напрацьованих особистістю. Монетарну поведінку можна розглядати як процес прийняття рішень щодо грошей і реалізації цих рішень у конкретних вчинках. На неї впливають культурні особливості того середовища, у якому формується людина, а також поведінкові моделі найближчого оточення [1; 10].

На думку Л. Карамушки й О. Ходакевич О., ставлення до грошей є складовою цілісної системи ставлень особистості. Воно відображає індивідуальне, суб'єктивно-оцінне сприйняття грошей як об'єкта реальності. Таке ставлення ґрунтується на інтеріоризованому досвіді взаємодії з грошима й іншими людьми з приводу грошей у конкретних соціокультурних умовах. Ставлення до грошей проявляється у функціональних структурах особистості – потребах, інтересах, ціннісних орієнтаціях, соціальних уявленнях, установках, мотивах тощо [4].

Ставлення до грошей значною мірою залежить від конкретних цілей і завдань, заради яких людина планує їх використати.

Досліджуючи особливості поведінки осіб у контексті їхнього ставлення до грошей, науковці порівнюють таку поведінку із ціннісними орієнтаціями, соціальними уявленнями й особистісними рисами індивідів, адже використання грошових ресурсів регламентується психосоціальними нормами та соціально заданими цінностями.

Психологічні дослідження показують, що ставлення підлітків до грошей залежить від рівня їхньої самооцінки. Підлітки з високою самооцінкою приділяють менше уваги таким факторам, як престиж, гроші. Натомість тривожні підлітки з низькою самооцінкою схильні «ховатися» за гроші, прагнуть підвищити своє становище за їх допомогою. У них часто спостерігається заклопотаність витратами, економією грошей. Ці дані отримані під час тестування школярів, які ще не повною мірою залучені в економічні відносини. Проте навіть на цьому етапі виявляється домінування особистісних чинників у формуванні грошової поведінки [6].

У психологічній структурі ставлення до грошей виокремлюють такі складові економічної культури особистості [4]:

– когнітивний компонент – це уявлення та знання людини про різні аспекти економічної реальності. Він пов'язаний із раціональним осмисленням економічних явищ. До когнітивного компонента належать загальні економічні

знання, норми й цінності, які засвоюються в процесі соціалізації. Це уявлення про економічні об'єкти (гроші, власність, споживання тощо), суб'єктів економічної діяльності (економічне «Я», конкуренція тощо) та про місце людини в економічному світі і значення грошей для неї;

– афективний компонент – це емоційно забарвлені думки й оцінки людини щодо різних аспектів економічної реальності. Він визначається історично сформованою системою відносин «людина – економічний світ». Афективний компонент втілює емоційне ставлення до економіки, яке може бути як позитивним, так і негативним. Крім того, показує, як індивід емоційно сприймає гроші й оцінює монетарні відносини;

– конативний (поведінковий) компонент – це психологічні феномени, що стимулюють певні форми економічної активності. Він представлений мотивами, цілями, намірами щодо здійснення економічної діяльності. Конативний компонент відображає засвоєні людиною моделі економічної поведінки й охоплює дії, плани індивіда щодо грошей (мотиви, норми, наміри, вчинки тощо).

Усі ці компоненти співіснують разом у кожній особистості та можуть домінувати один над одним.

Ставлення людини до грошей може змінюватися з віком і набуттям життєвого досвіду. Коли людина усвідомлює, що не всі цінності в житті пов'язані з матеріальною винагородою (наприклад, любов, самореалізація), її інтерес до грошей певною мірою знижується.

Також тип монетарної поведінки залежатиме від ставлення особистості до грошей. З погляду гармонійної поведінки гроші мають бути інструментом для досягнення певних цілей (комфорт, розвиток), але самі по собі вони не є запорукою щастя.

Усі прояви людських потреб сьогодні мають грошовий вимір: робота, відпочинок, освіта, мистецтво, навіть життя і смерть. Згідно з теорією комунікації, гроші можна розглядати як символи, що репрезентують цінність речей для людини.

Гроші водночас є потужним мотиватором людської діяльності. Їх інформаційна унікальність полягає в універсальності та здатності об'єднувати й роз'єднувати людей. Саме грошовий обмін створює зв'язок між індивідами, але може також визначати належність до певної групи чи спільноти.

Науковці стверджують, що гроші як соціально-психологічне явище є найабстрактнішим економічним інститутом. Через гроші опосередковуються загальні, непрямі наслідки індивідуальних дій, які людина може чуттєво сприймати [2].

Визначальне значення для розвитку особистості в підлітковому віці мають мотиви

діяльності й поведінки. Саме вони відображають ставлення підлітка до себе, оточення, суспільства, рівень його самосвідомості та відповідальності. Від спрямованості особистості залежить світогляд підлітка: його переконання, ціннісні орієнтації визначатимуть ставлення до навколишньої дійсності та значущої діяльності [9].

З одного боку, для цього складного періоду показові негативні прояви, дисгармонійність особистості, згортання і зміна усталених інтересів дитини, протестний характер поведінки у ставленні до дорослих. З іншого боку, підлітковий вік вирізняється і масою позитивних факторів: зростає самостійність дитини, більш різноманітними та змістовними стають відносини з іншими дітьми і дорослими, значно розширюється й істотно змінюється сфера її діяльності, розвивається відповідальне ставлення до себе і до інших людей. Отже, головне в цьому періоді – це вихід особистості на якісно нову соціальну позицію, у якій реально формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Різниця між бажанням підлітка, що виражається в усвідомленні своїх можливостей, утвердження себе як особистості, і положенням дитини-школяра, залежного від волі дорослого, викликає у молодого людини бажання вирватися за межі повсякденного шкільного існування в самостійне, суспільно значиме життя.

Цей новий простір економічної поведінки підлітків, який відображається насамперед у поведінковому компоненті системи економічних репрезентацій, відповідає основній потребі цього вікового етапу розвитку особистості – потребі в дорослості. Саме ця потреба впливає на форму економічних ціннісних репрезентацій, яка визначається конфігурацією їх когнітивного, афективного і конативного компонентів, що, зокрема, позначається на рівні економічної культури особистості.

Однією з ключових ліній розвитку в підлітковому віці є формування власної системи цінностей. До цього підліток переймає цінності батьків, але під час дорослішання він готовий їх переглянути, поставивши під сумнів усі звичні норми.

Спілкування з однолітками є важливим джерелом підтримки й самовираження для підлітків. Група ровесників часто стає референтною, а її норми та цінності – власними, що суттєво впливає на особистісне становлення.

З іншого боку, підлітки мають демонструвати здатність адаптуватися до складних соціальних реалій, динамічних і непередбачуваних змін. Водночас постає завдання збереження власної ідентичності та цілісності особистості, що перебуває у процесі формування.

У підлітковому віці засвоюються певні правила економічної поведінки:

– споживчої (ведення особистого бюджету на хобі, підбиття балансу витрат, економне використання коштів, розрахунок щомісячних витрат);

– фінансової (дотримання боргових зобов'язань).

Також формується розуміння основ споживання (ціни, боргу, оптової та роздрібною торгівлі), заробітної плати, фінансів сім'ї (кредитування, пільги й санкції). Засвоюється роль найманого працівника [2].

Отже, підлітковий вік є напруженим етапом розвитку, пов'язаним зі стресом. Значний вплив на становлення особистості в цей період має сімейне середовище. Особливе значення належить формам батьківської поведінки, переконанням і цілям. Батьки є моделлю для наслідування, а їхні вчинки чинять тривалий вплив на дітей у дорослому житті.

На формування монетарних атитюдів впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники [3].

До зовнішніх належать соціально-економічні, демографічні, етнічні, культурні й інші умови, у яких перебуває особистість. Ці чинники є найбільш вивченими, оскільки їх легше оцінити об'єктивно.

До внутрішніх факторів належать психологічні утворення, що формуються внаслідок інтеріоризації економічних цінностей суспільства. Зокрема, це система ставлення особистості до власності, яка відображає зв'язки індивіда з економічною реальністю.

Важливу групу чинників монетарної мотивації становлять індивідуально-психологічні особливості, зокрема тип психологічного захисту, риси поведінки щодо грошей, рівень екстраверсії та агресивності, відкритості, самоконтролю, зрілості особистості, конституційно-типологічні властивості, а також сприйняття грошей як атрибуту свідомості в системі осмислення соціальної реальності [8].

Серед особистісних предикторів ставлення до грошей дослідники називають: мотиваційно-вольові характеристики, локус контролю, темперамент, емоційну стабільність, впевненість у собі, компульсивність, вік, стать [4; 15].

До факторів, які впливають на «грошову» поведінку, належать стать, вік, соціальне оточення, економічне становище, особистісні особливості й ін.

Різниця в показниках залежно від статі зазначається в роботах різних авторів. Так, у чоловіків виявлено тенденцію надавати грошам підвищену цінність. Вони виявилися більше компетентними в обігу з грішми й більше схильні до ризику з метою накопичення. Жінки ж виражають більш сильну фрустрацію (стан переживання перешкоди на шляху досягнення мети) через відсутність грошей і більше заздять тим, хто їх має.

Хлопчики та юнаки проявляють більшу порівняно з дівчатками й дівчатами здатність накопичувати для придбання якоїсь важливої для себе речі. Результати досліджень українських школярів продемонстрували, що у хлопчиків, на відміну від дівчат, більше виражена здатність до фінансового самоконтролю, що добре поєднується з очікуваною від них у майбутньому відповідальністю в економічній сфері життя, традиційною роллю чоловіка в родині як «здобувача», головного годувальника.

Водночас недостатнього вивчено вплив грошей на особистісні особливості. Виявилось, що стійкі екстраверти (особистості, звернені більше на навколишній світ) ставляться до грошей більш відкрито, комфортно, безтурботно, ніж стійкі інтроверти (фіксовані на явищах власного внутрішнього світу) [4].

З низькою самооцінкою та непевністю в собі виявилось пов'язане й занадто обмежувальне поведіння з грошми і, навпроти, розтринькування. Констатовано також, що марнотратство й легковажне витрачання коштів характерне для осіб, менш упевнених у собі, які мають переважно низьку самооцінку, ніж типові споживачі.

На думку В. Москаленко, ставлення до грошей в українському суспільстві формується під впливом чотирьох різноспрямованих факторів: традиційної економічної свідомості, пов'язаної зі сприйняттям грошей як деякої абстрактної цінності, про яку і не варто говорити та думати; радянського менталітету батьків, що передбачає розгляд грошей як джерела нерівності, експлуатації; сильного впливу західного економізму, за яким гроші є центром соціальних відносин і пріоритетів; кризового характеру економіки, її нестабільності [7].

О. Коробанова виділяє фактори, які впливають на формування грошової поведінки, а саме це: емоційна атмосфера в дитинстві, традиції, релігія та відносини з родиною, учителями, друзями й іншим оточенням [5].

Досліджуючи ставлення до грошей серед дітей, І. Зубіашвілі [3] зазначає, що на розвиток грошових установок впливають сім'я, самі респонденти, оточення. На основі цього автором було визначено п'ять типів ставлення до грошей: «заощадливість», «тривожність», «гроші як зло», «гроші як влада», «заробіток».

Іншими факторами монетарної мотивації є транслювання моделей надмірного споживання, нав'язаних рекламою, які «інтоксикують» молодь, особливо ту, яка ще не має власного трудового досвіду, виражаючись у домінуванні паразитичного типу економічних установок «багато витратити, не заробляючи» [4].

Крім того, факторами формування певної монетарної поведінки є особливості сімейного виховання, спілкування з однолітками та друзями. Розуміння молоддю економічних тем на індивідуальному рівні засновується саме в сім'ї, яка відіграє значну роль у процесі економічної соціалізації дітей та юнаків [12]. Сім'я транслює цінності економічного життя у формі батьківських настанов.

Також К. Лоу зазначає, що гроші є інструментом моральної соціалізації, моральним символом у межах сімейного контексту. Символічне значення грошей стає можливим для розуміння, якщо дослідити зміст його використання. Систематичне розуміння грошей розширюється, якщо ми зазначимо, що робимо з грошима та з ким це робимо. Обізнаність про гроші та фінансовий стан сім'ї є важливими чинниками монетарної мотивації студента поряд з індивідуальним наставництвом у розвитку дитячих фінансових навичок, що є фактором уникнення боргів у майбутньому. Заклопотаність багатьох сімей своїм благополуччям стала однією з причин стрімкого підвищення в підлітків значущості грошей як важливого засобу самоствердження та самореалізації в колі однолітків і важливих осіб для них [13].

Серед інших факторів, які впливають на монетарну мотивацію, є чинники спілкування з однолітками та друзями. Обізнаність про гроші й основи управління молодь отримує переважно від своїх батьків, а також від учителів, однолітків і друзів [14]. Науковці зазначають, що гроші є умовою спільного дозвілля та здійснення спільної діяльності, а особистість однолітка може бути оцінена в певних випадках з позиції наявності / відсутності в неї грошей.

Отже, у світлі сучасних економічних викликів і зростаючого інтересу до фінансової грамотності вивчення монетарних атитюдів підлітків набуває важливості. Результати нашого дослідження мають важливе значення для розуміння та покращення фінансової грамотності підлітків, що безпосередньо впливає на їхнє майбутнє фінансове благополуччя. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці спеціальних програм для підлітків, спрямованих на підвищення їхньої фінансової грамотності та формування відповідальних монетарних практик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власова-Чмерук О., Юдко А. Зв'язок задоволеності життям зі ставленням до грошей у осіб юнацького віку. *Психологія особистості*. 2019. № 1 (10). С. 123–128.
2. Гуляєва А. С. Роль системи переконань у житті особистості. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Проблеми сучасної психології*. 2017. № 36. С. 31–40.

3. Зубіашвілі І. К. Психологічні особливості економічного самовизначення старшокласників. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2020. 56. С. 30–36.
4. Карамушка Л. М., Ходакевич О. Г. Психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 200 с.
5. Комарова О. О., Братченко Л. Є. Гроші як чинник соціально-психологічного впливу на людей у сучасному суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2019. № 83. С. 125–133.
6. Кравченко А. І. Психологічні особливості ставлення підлітків до грошей. Харків: Харківський університет, 2019. 178 с.
7. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології. *Соціальна психологія*. 2014. № 3 (5). С. 3–21.
8. Нікітіна О. П., Хомуленко Т. Б., Іванченко А. Д. Психологія монетарної спрямованості особистості: монографія. Харків: Лідер. 2020. 246 с.
9. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В. В. Москаленко, О. В. Лавренко, Н. М. Демицька, І. К. Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В. В. Москаленко. Київ: Педагогічна думка, 2015. 405 с.
10. Шамне А. В. Ставлення до грошей, монетарні установки і цінності сучасної молоді України. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 1. С. 189–195.
11. Юріна Ю. І. Феномен установки у психологічних теоріях. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2018. № 54. С. 261–269.
12. Kōiv K. Pocket money as an agent of economic socialization: differences in parental management of money of mail juvenile delinquents compared with controles. *The Experience of Citizenship: Conference Papers of the Sixth Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe Thematic Network (CiCe). Krakov, Poland, May 20–22, 2014/ Ed. A.Ross. – London: CiCe. 2014. P. 317–324.*
13. Low K. E.Y. Money and Morality: Some perspectives from Singapore. *New Zealand Journal of Asian Studies*. 2015. 7. 1. P. 37–62.
14. Norvilitis J.M., MacLean M.G. The role of parents in college students' financial behaviors and attitudes. *Journal of Economic Psychology*. 2016. 31. 1. P. 55–63.
15. Simkiv M. Money attitude of Ukrainian young people: socio-demographic aspect. *The Journal of Education, Culture, and Society*. 2013. 2. P. 36–45.